

состав глагол обозначает фазу протекания действия, названного именной частью этих сочетаний. Приведем некоторые примеры таких словосочетаний:

Канкурсантам аж двойчы прыйшлося брацца за пярэ: акрамя гэтага выпрабавання, у іх было хатняе заданне – сачыненне-эсэ на тэму “Мой мир – без войны!” (brsu.by).

Думаю так: сам заварыў гэтую кашу, самому трэба тэрмінова ратаваць хлопца. Бяру паперу і падрабязна пішу... (zvyazda.minsk.by).

Апостал падводзіць рысу свайго жыцця і піша, што ён выканаў свой абавязак, як атлет на спаборніцтвах, ён працягваў забег даўжынёй у жыццё... (be.wikipedia.org).

В белорусском языке категория фазовости представлена разнообразными средствами как синтетического, так и аналитического характера. Эти средства характеризуются определенными особенностями образования, употребления в речи, что, безусловно, заслуживает дальнейшего комплексного исследования.

Литература

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2 ч. Т.1. / І. Я. Лепешаў. – Мінск. – 1993. – 590 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2 т. Т. 2 / І. Я. Лепешаў. – Мінск. – 1993. – 607 с.
3. Соколов, О.М. Фазовость как лексико-грамматическая категория русского глагола / О.М. Соколов // Русское языкознание. – Вып. 10. – Киев, 1985. – С. 51-58.
4. Титаренко, Е.Я. Об универсальной категории фазовости и фазовой парадигматике глаголов / Е.Я. Титаренко // Типология вида / аспекта: проблемы, поиски, решения: Тезисы II Международной научной конференции (22-26 сентября 2009г., Симферополь – Гаспра). М.: Изд-во Моск. ун-та, 2009. – С.89-92.

Н.В. Яненка (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)

ДА ПЫТАННЯ АБ ФАНЕТЫЧНЫМ ВАР’ІРАВАННІ Ў ВУСНЫМ ГАРАДСКІМ МАЎЛЕННІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЗАПІСАЎ У Г.П. ХОЦІМСКУ)

Артыкул прысвечаны аналізу вуснага маўлення жыхароў г.п. Хоцімска Магілёўскай вобласці – членаў сям’і, іх сяброў і калег [некаторыя з папярэдніх вынікаў гл. у 1; 2]. У рамках даследавання рабіліся аўдыязапісы вуснага бытавога маўлення інфармантаў у камунікатыўных сітуацыях двух тыпаў: падчас сямейных размоў дома і ў сітуацыі неафіцыйных размоў на рабоце з калегамі, з якімі інфарманты маюць сяброўскія адносіны. Запісы транскрыбаваліся і апрацоўваліся. Нас цікавіць варыянтнасць ужывання інфармантамі моўных пераменных. Тут мы звернемся да фанетычнага боку маўлення інфармантаў, а менавіта да варыянтнасці наступных пераменных: цвёрды [р] vs мяккі [р’], афрыкаты [дз’], [ц’] vs змычныя [д’], [т’].

1. Варыянтнасць гукаў [р] vs [р’]

Хоцімскім гаворкам уласціва наяўнасць мяккага зычнага [р’]. Аднак у нашых матэрыялах (як у сямейным, так і ў службовым корпусе) сустракаюцца выпадкі ўжывання інфармантамі цвёрдага [р] на месцы мяккага [р’], што характэрна для беларускай літаратурнай мовы. Разгледзім гэтыя выпадкі.

1.1. Ужыванне інфармантамі цвёрдага [р] на месцы мяккага [р’] у сямейным корпусе (13 выпадкаў)

1.1.1. Цвёрды [р] у прыназоўніку *цераз* стабільна ўжывае інфармант С (мужчына 44 гадоў, будаўнік):

О, дык таб’е мо’жна ц’і’раз О’риш’у йе’хац’. (10: 39; С)

Заб’ару’ц’, ч’і’раз час адпу’с’ц’ац’. (16: 10; С)

Пап’озжы, ц’е’раз тр’і’ццыц’ м’інут. (15: 44; С)

Назіраецца варыянтнасць фанетычнага аблічча прыназоўніка ў маўленні гэтага інфарманта, якая абумоўлена вар’іраваннем першага і другога гукаў. Гук [р] пры гэтым стабільна застаецца цвёрдым.

1.1.2. Для гэтага ж інфарманта характэрна ўжыванне цвёрдага [p] у слове *кастрыля*:

Так'е'йа во кастру'л'і. (4: 8; C)

1.1.3. Варыянтнасць цвёрдага [p] vs мяккага [p'] у слове *воскресенье*

1.1.3.1. У слове *воскресенье* інфармант С ужывае як цвёрды [p], так і мяккі [p'], параўн.:

Та ў васкрыс'е'н'н'а ба'н'у тап'і'ў там. (68: 23; C)

Йа ў васкр'іс'е'н'н'а то'л'ка. (68: 33; C)

1.1.3.2. Варыянтнасць [p] vs [p'] у слове *воскресенье* назіраецца і ў маўленні інфарманта А (жанчына 41 года, настаўніца, жонка інфарманта С):

За ўтра ж васкрыс'ен'н'а. (31: 49; A)

Ў васкр'іс'е'н'н'а. (7: 4; A)

1.1.3.3. Сустракаецца адзін выпадак вымаўлення слова *воскресенье* з цвёрдым [p] інфармантам Р (жанчына 69 гадоў, пенсіянерка, цётка інфарманта С):

Н'а ўчо'ра, а у васкрыс'е'н'н'а. (68: 74; P).

1.1.4. Цвёрды [p] быў таксама ўжыты інфармантам А ў форме загаднага ладу множнага ліку дзеяслова:

Прав'е'рц'і пра'в'іл'нас'ц'... (37: 47; A)

У дадзеным выпадку інфармант зачытвае рускамоўны тэкст смс-паведамлення і, нягледзячы на правапіс, выкарыстоўвае цвёрды [p].

1.1.5. Варыянтнасць [p] vs [p'] назіраецца ў маўленні інфарманта М (мужчына 46 гадоў, будаўнік, брат інфарманта С). У большасці выпадкаў ён выкарыстоўвае мяккі [p'], аднак у адным з выказванняў двойчы ўжыў цвёрды [p]:

Сматр'у', э'тый, ў канцыл'а'рыі' гары'ц'с'в'ет. (62: 40; M)

1.2. Ужыванне інфармантамі цвёрдага [p] на месцы мяккага [p'] у службовым корпусе (3 выпадкі)

1.2.1. Варыянтнасць [p] vs [p'] у слове *воскресенье* ў маўленні інфарманта С

Сустракаюцца два выпадкі выкарыстання гэтым інфармантам слова *воскресенье*, у абодвух з якіх мужчына ўжывае цвёрды [p]:

Йа ў васкрыс'е'н'н'а скам'е'йк'і капа'ў. (87: 13; C)

Ў субо'ту, васкрыс'е'н'н'а бу'дз'іц'лав'і'ц'. (87: 478; C)

1.2.2. Варыянтнасць [p] vs [p'] у маўленні інфарманта L (жанчына 38 гадоў, настаўніца, сяброўка інфарманта А)

У маўленні гэтага інфарманта назіраецца два выпадкі (у межах аднаго выказвання) выкарыстання цвёрдага [p] на месцы мяккага [p']:

Тры, тры мыл... л'імо'на ўм'ан'е'йос'ц'. (82: 178; L)

Інфармантка падлічвае свой даход і, жадаючы падкрэсліць яго невялікі памер, для экспрэсіі ўжывае цвёрды [p]. Экспрэсіўны, іранічны характар выказвання падкрэсліваецца таксама выкарыстаннем цвёрдага [m] на месцы мяккага [m'] у слове *мільён* (*мыл...*) і ўжываннем замест яго слова *лімон*.

Аналіз выкарыстання інфармантам С цвёрдага [p] замест мяккага [p'] сведчыць пра тое, што некаторыя формы, ужытыя з мяккім [p'], мужчына ўспрымае як знак празмернай культурнасці і высокай стылістыкі, якія ў межах сямейных размоў і размоў на рабоце з калегамі-сябрамі выглядаюць не вельмі дарэчнымі. Трэба адзначыць, што не назіраецца розніцы ў характары выкарыстання гэтай пераменнай у маўленні мужчыны дома і на рабоце, што, аднак, не з'яўляецца нечаканым для гэтага інфарманта.

У маўленні інфарманта А назіраем значную перавагу формы *воскресенье* з мяккім [p']. Форма з цвёрдым [p] была ўжыта жанчынай падчас тэлефоннай размовы з сястрой з Расіі і выступае, магчыма, у якасці сродку выражэння ёй сваёй ідэнтычнасці як

носьбіта “хоцімска-беларускай” мовы ў параўнанні з сястрой, цяперашнім носьбітам рускай мовы.

Інфармант L выкарыстоўвае форму з нехарактэрным для гаворкі цвёрдым [p] для перадачы экспрэсіі.

2. Варыянтнасць [дз'] vs [д'], [ц'] vs [т']

2.1. Варыянтнасць пераменнай у сямейным корпусе

Назіраецца значная перавага дзекання і цекання над выкарыстаннем [д'] і [т'] (колькасныя паказчыкі ўжыванняў [дз'] і [д'] 1759 і 5, [ц'] і [т'] – 2810 і 26 адпаведна). Толькі інфармант К (жанчына 42 гадоў, медсястра) пастаянна (ёсць толькі адно выключэнне) вымаўляе [т']. Знайсці абгрунтаванне ўжыванняў для ўсіх выпадкаў цяжка, часта ў межах аднаго або суседніх выказванняў выкарыстоўваюцца розныя варыянты. Тут прывядзем толькі тыя выпадкі, якія на першы погляд паддаюцца тлумачэнню.

2.1.1. Выкарыстання інфармантамі гука [д']

2.1.1.1. Пад уплывам “сталічнай” тэмы размовы:

Ната'ш, а ты пр'іе'дз'іш, і сра'зу экза'м'ін? (10: 5; С)

Ну бу'д'ім вр'е'м'а ішчэ'. (10: 7; N)

Пераходзячы да расказу пра навучанне ва ўніверсітэце, інфармант N (дзяўчына 19 гадоў, студэнтка, дачка інфармантаў А і С) як бы часткова пераклучылася на гарадскую, “афіцыйную” абстаноўку ў маўленні, якая вымагае ўжывання рысаў рускай мовы, і выкарыстала [д']. Гэта ж падкрэсліваецца і выкарыстаннем гука [в] у слове *время*. Аднак трэба адзначыць, што пераклучэнне адбылося не ў поўнай меры (параўн. цвёрды [ч] у словаформе *часа*, форма *ішчэ*).

2.1.1.2. Для экспрэсіі:

Д'ілавы'іе! (*таму што ў вас хутка канікулы*) (13: 50; N)

А, ў мла'дшых кла'сах. (*заўсёды больш канікул, чым у старэйшых*) (13: 51; N)

Ужыванне інфармантам гука [д'] абумоўлена, відаць, жаданнем дзяўчыны падкрэсліць здзіўленне ад таго, што вучні пачатковых класаў хутка будуць мець канікулы, хоць правучыліся яшчэ не шмат.

2.1.2. Выпадкі выкарыстання інфармантамі гука [т']

2.1.2.1. Афіцыйны характар размовы:

Гук [т'] некалькі разоў ужыў інфармант А падчас тэлефоннай размовы з супрацоўніцай Камунгаса:

Т'і'ха. (3: 11; А) (*набірае тэлефонны нумар*)

Камунхо'з? (3: 13; А)

Здра'ствуйт'е. (3: 14; А)

Падскажы'т'е, пажа'луста. (3: 15; А)

Ў'каво'та мн'е мо'жна ўзна'т'? (3: 16; А)

Заплац'і'ла йа за дз'іка'бр'м'е'с'іц за кварц'і'ру? (3: 17; А)

Тр'і'ццят'тр'і, с'ем, пас'і'ба. (3: 18; А)

Жанчына ўспрымае дадзеную сітуацыю размовы з незнаёмым чалавекам як афіцыйную, што пацвярджаецца выкарыстаннем ёй зваротаў ветлівасці, гука [в] у канчатку займенніка *каго*. Толькі адно выказванне (17) не адлюстроўвае гэта. Выказванне 18 з'яўляецца пераходным ад афіцыйнай да звычайнай бытавой размовы, і тут назіраюцца прыкметы абодвух стыляў: з аднаго боку, [т'] як элемент афіцыйнага стылю, з другога боку, цвёрды [м] у лічэбніку *семь* і скарачаная, размоўная версія выразу *спасибо*.

2.1.2.2. Уплыў тэмы размовы:

Там жа ж на'да т'ін'е'р'р'іф'іра'т, нав'е'рна? (53: 57; А)

Пр'ілажэ`н'і́йа там ра`зны́йа, уро`к, вс'о э`т'і са`мыйа, там што-н'ібу`дз' – э`та н'і в сч'от. (53: 68; А)

Інфармант А расказвае пра курсы павышэння кваліфікацыі, на якія збіраецца ехаць, і з дапамогай выкарыстання [т'] своеасаблівым спосабам “узмацняе” афіцыйны характар будучай сітуацыі, дзе, напэўна, будзе культывавацца руская мова.

2.2. Варыянтнасць пераменнай у службовым корпусе

Не сустракаецца выпадкаў адсутнасці ў маўленні інфармантаў дзекання/цекання.

З вышэйпаказанага бачна, што выпадкі адсутнасці ў маўленні інфармантаў дзекання і цекання абумоўлены пэўнай спецыфічнасцю сітуацый. Трэба адзначыць, што гэтыя заканамернасці працуюць не заўсёды. Праведзены аналіз дазваляе гаварыць пра наяўнасць у маўленні інфармантаў варыянтнасці ў выкарыстанні пэўных моўных адзінак. Яна абумоўлена дзеяннем знешніх фактараў, прынамсі асобных з якіх працуюць як у сямейным, так і ў службовым корпусе.

Літаратура

1. Яненка, Н.В. Маўленчы партрэт білінгва (на прыкладзе запісаў у г.п. Хоцімску) / Н.В. Яненка // Мо-ва і літаратура ў ХХІ ст.: актуальныя аспекты даследавання : матэрыялы П Рэсп. навук.-практ. канф. маладых вучоных, Мінск, 22 сакавіка 2013 г. / адк. рэд. : П.І. Навойчык; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2013. – 335 с. – С. 323–328.
2. Яненка, Н.В. Моўцы перад выбарам варыянтаў асабовых займеннікаў 3-й асобы (на матэрыяле запісаў у гарадскім пасёлку Хоцімску) / Н.В. Яненка // Русский язык: система и функционирование (к 90-летию БГУ и 85-летию профессора П.П. Шубы) : сб. материалов V Междунар. науч. конф., 11–12 окт. 2011 г., Минск / редкол.: И.С. Ровдо (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Изд. центр БГУ, 2011. – С. 377–380.